

Pamięć wyryta w kamieniu. Wybrane aspekty pamięci społecznej na przykładzie tablic pamiątkowych w Jeleniej Górze z lat 1945–2012

Miasto z założenia jest organizmem, który funkcjonuje w kreatywnej zależności. Społeczeństwo kształtuje swoją życiową przestrzeń, ona zaś wpływa na funkcjonujących w niej ludzi. Wznoszone budynki, nowe place i parki nie tylko ułatwiają i uprzyjemniają życie mieszkańcom, ale także stanowią odwzorowanie wyznawanych przez nich wartości i ideałów. Na całym świecie tablice pamiątkowe mają podobny charakter – są wyrazem pragnień różnych grup społecznych, wpisującym się na stałe w codzienny krajobraz. Mają one przede wszystkim za zadanie świadczyć o osobach, miejscach, wydarzeniach wobec każdego, kto obok nich przechodzi. Niniejszy tekst traktuje o tablicach pamiątkowych w Jeleniej Górze na Dolnym Śląsku. Przedstawia całościowy ich zbiór w przestrzeni miasta, proponuje swoisty podział obiektów oraz obrazuje kilka przykładów funkcjonowania tablic w pamięci społecznej.

Tablice pamiątkowe w Jeleniej Górze

Niniejszy artykuł powstał na podstawie kilkuletnich badań, jakie wraz z Krzysztofem Senderaikiem oraz Jędrzejem Solińskim przeprowadziłem w Jeleniej Górze. Ich celem była inwentaryzacja wszystkich tablic w tym mieście pochodzących z okresu powojennego. Przeprowadzona w latach 2010–2012 dokumentacja tablic doprowadziła do powstania katalogu tego typu obiektów. Dziś istnieje on w postaci witryny internetowej¹, którą każdy może przeglądać wraz z pełnym opisem oraz autorskimi zdjęciami tablic.

Zainteresowanie tym projektem ze strony wielu osób i instytucji doprowadziło też do powstania odrębnej publikacji wydanej wraz z Archiwum Państwowym we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze, Towarzystwem Przyjaciół Jeleniej Góry, I Liceum Ogólnokształcącym im. S. Żeromskiego w Jeleniej Górze, przy dofinansowaniu przez władze miasta². Wspomniana książka zawiera łącznie niespełna dwieście obiektów upamiętniających ważne fakty z życia społeczności miasta. Tworzy ją zbiór zarówno pomników³, jak i tablic, gdyż często granica między tymi formami jest jedynie umowna. Przy badaniu zjawiska upamiętniania metodologicznie właściwe jest rozpatrywanie łącznie obu tych form, gdyż cel ich powstania i wpływ na odbiór jest bardzo podobny.

Niniejszy projekt wykazał, że w Jeleniej Górze znajdują się 143 tablice pamiątkowe z okresu powojennego. Przyjęto założenie podziału tablic pod względem ich treści. Na cały zbiór funk-

¹ Adres strony to: www.tablice.jgora.pl. Wszelkie wymieniane w tekście tablice znajdują się na podstronie o nazwie katalog.

² *Pomniki i tablice pamiątkowe Jeleniej Góry*, red. I. Laborewicz, Jelenia Góra 2012.

³ We wspomnianej publikacji tablice obejmują okres 1945–2012, a opisywane pomniki nie są ujęte w takie ramy czasowe. Ich zbiór zawiera pomniki z różnego okresu z obszaru dzisiejszej Jeleniej Góry.

cjonujący w formie internetowej składa się sześć grup, wyróżniających się charakterystycznymi dla siebie inskrypcjami. Podział ten obrazuje tabela nr 1.

Tabela nr 1. Klasyfikacja tablic pamiątkowych pod względem ich treści

Nazwa grupy	Tablice pamiątkowe	Tablice jubileuszowe	Tablice upamiętniające osoby	Tablice nadania imienia	Tablice inwestycyjne	Tablice kamieni węgielnych
Liczba tablic	50	35	25	17	12	4

Poniżej przykładowe inskrypcje z każdej kategorii tablic.

Tablica pamiątkowa

Roku Pańskiego MCVIII księżącym Bolesława Krzywoustego rozkazem dźwignięte zostały mury miasta Jelenia Góra, by dając mieszkańcom swym schronienie należyte, bronić także wnijścia na ziemi polskie niemieckiemu najeźdźcy, a następnym pokoleniom Polaków przypominały, iż dla Ojczyzny żyć mają i pracować, i bronić jej jako drzewiej ich ojcowie. Jelenia Góra 1948 rok.

Tablica jubileuszowa

Dla uczczenia XXX rocznicy zwycięstwa nad faszyzmem. W czynie społecznym stanu osobowego WOSR [Wyższej Oficerskiej Szkoły Radiotechnicznej], pracowników DOKP [Dyrekcji Okręgowych Kolei Państwowych] Wrocław i wojsk komunikacyjnych. 4 V – 31 VIII 1975 r.

Tablica upamiętniająca osobę

W tym domu w latach 1945–1947 mieszkał pełnomocnik rządu RP na Obwód 29 Wojciech Tabaka, pierwszy starosta powiatu jeleniogórskiego. Towarzystwo Przyjaciół Jeleniej Góry, 9 maja 1985 roku.

Tablica nadania imienia

Pamięci żołnierzy 4. Brygady Pancерnej poległych za wolność Ojczyzny w XXX rocznicę PRL nadano szkole imię 4. Brygady Pancерnej, Sobieszów, 5 V 1974.

Tablica inwestycyjna

W tym domu została oddana dnia 13 grudnia 1963 r. 50-ciotysięczna izba wybudowana przez Służbę Inwestycyjną DBOR [Dyrekcji Budowy Osiedli Robotniczych] w województwie wrocławskim. Inwestor – Prezydium MRN [Miejskiej Rady Narodowej], DBOR Jelenia Góra, projektant – Wojewódzkie Biuro Projektów Wrocław, wykonawca – Jeleniogórskie Przedsiębiorstwo Budownictwa Miejskiego Jelenia Góra.

Tablica upamiętniająca wmurowanie kamienia węgielnego

Jego Eminencja ks. kard. Henryk Gulbinowicz dokonał poświęcenia i wmurowania kamienia węgielnego pod ten kościół. Wszechmogącemu Bogu chwała. Jelenia Góra, AD 12 VIII 1990.

Zainteresowanie miejscami pamięci przejawia się coraz to nowszymi publikacjami z zakresu pamięci zbiorowej. Miasta same opracowują katalogi pamięci⁴. Również lokalne towarzystwa i muzea podejmują się wydawania katalogów tablic pamiątkowych oraz pomników. Dotyczy

⁴ Zob. Z. Gryczka, *Znaki pamięci: pomniki i tablice pamiątkowe Leszno*, Leszno 2007; A. Kempa, *Tablice pamięci. Łódzkie inskrypcje pamiątkowe*, Łódź 2007; D. Majchrzak, *Miejsca pamięci w Będzinie*, Będzin 2010; M. Ligenza, *Chorzów – miejsca pamięci narodowej*, Chorzów 2006; E. Wilkowski, *Chelmskie. Miejsca pamięci narodowej*, Chełm 2010; *Miejsca pamięci w Pruszkowie*, red. I. Horban, Pruszków 1997; F. Oberc, *Pomniki i tablice pamiątkowe Sanoka*, Sanok 1998; D. Garbacz, *Przechodniu, pochyl czoła*, Stalowa Wola 2005; *Przewodnik po*

to jednak mniejszych miast, gdzie liczba miejsc pamięci jest względnie niewielka i policzalna. W większych miastach, gdzie tablice stanowią nieodłączny element krajobrazu i znajdują się przy wielu ulicach, pojawiają się przewodniki opowiadające historię poszczególnych dzielnic czy wydzielonych terenów, przenosząc turystę w określony kontekst historyczno-polityczny⁵. Tablice i pomniki stają się również tematem badań naukowych i analiz. Historycy, socjologowie, antropologowie ukazują różnego typu relacje między polityką, społeczeństwem, pamięcią zbiorową, tłem historycznym itp.⁶ W odniesieniu do Dolnego Śląska warto przywołać pionierską w tej dziedzinie publikację dokumentującą tablice pamiątkowe i pomniki po II wojnie światowej w Legnicy autorstwa Czesława Kowalaka⁷.

Społeczno-symboliczny wymiar pomników

Pojawianie się coraz to nowych tablic na obszarze całego kraju jest swoistym fenomenem. W ciągu ostatnich dwudziestu lat dokonał się niebywały rozwój tego zjawiska, zarówno co do formy, jak i masowości upamiętniania. Całkowity katalog jeleniogórskich tablic z lat 1945–2012 zawiera 143 tablice, w tym zaledwie 35 z okresu Polski Ludowej (1945–1989). Natomiast w latach 1990–2012 odsłonięto aż 83 tablice. Analiza przypadku pokazuje, że w dwukrotnie dłuższym okresie PRL liczba wystawionych tablic była ponad dwukrotnie niższa. Warto dodać, że nie ma możliwości ustalenia daty wystawienia jedynie 25 tablic⁸. Zdecydowana większość obiektów z tej ostatniej grupy prawdopodobnie powstała w ostatnich dwóch dekadach, na co wskazują ich treść, forma oraz kształt. Spojrzenie na kwestię przyrostu liczby tablic kierowane jest z dzisiejszej perspektywy. Ponieważ obecnie nie można odtworzyć liczby wszystkich tablic, jakie powstały od 1945 r., gdyż niektóre usunięto i nie ma o nich dokładnych informacji, każde obliczenie przyrostu tablic w PRL będzie niedokładne.

Z powodu aktów wandalizmu oraz zmian ustrojowych wiele tablic mogło ulec całkowitej dewastacji lub zniszczeniu. Wskutek usunięcia ich z przestrzeni publicznej usunięto je również z pamięci. Na przykładzie stolicy Karkonoszy widać, że nadal jest wiele tablic z okresu PRL, te zaś, które zostały zlikwidowane, pozostawiły znaki obecności w pobliżu dawnego miejsca pamięci. Przykładami są następujące pomniki i tablice: pomnik Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (usunięty z placu Niepodległości i ponownie postawiony na cmentarzu komunalnym), pomnik Ofiar Filii Obozu Gross-Rosen rozebrany w latach dziewięćdziesiątych (będąca częścią pomnika tablica pamiątkowa została wmurowana w zewnętrzną ścianę budynku pobliskiej Hurtowni „SIM”), tablica upamiętniająca poległych funkcjonariuszy Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (przeniesiona na teren cmentarza, w postronnie zalesione miejsce), tablica, a dokładniej płaskorzeźba, upamiętnia-

miejscach pamięci narodowej miasta i gminy Szubin, red. K. Czechowska, Szubin 2007. Przeważnie opracowania te dotyczą miast około stu tysięcy.

⁵ K. Móraski, *Czerniaków. Przewodnik historyczny po miejscach walk i straceń z dni Powstania Warszawskiego*, Warszawa 2001; *idem*, *Żoliborz–Bielany. Przewodnik historyczny po miejscach walk i straceń z dni Powstania Warszawskiego*, Warszawa 1999; E. Ajewski, *Mokotów. Przewodnik historyczny po miejscach walk i pamięci czasu okupacji i Powstania Warszawskiego*, Warszawa 1998; J.K. Wroniszewski, *Ochota–Okęcie. Przewodnik historyczny po miejscach walk i pamięci z lat 1939–1944*, Warszawa 2002; I. Maliszewska, *Śródmieście Południowe. Przewodnik historyczny po miejscach walk i pamięci z lat 1939–1944*, Warszawa 2001.

⁶ *Warszawa. O czym mówią pomniki i kamienie*, red. K. Móraski, A. Stawarz, Warszawa 1999; L.M. Nijakowski, *Polska polityka pamięci. Esej socjologiczny*, Warszawa 2008; *idem*, *Dyskursy o Śląsku. Kształtowanie śląskiej tożsamości regionalnej i narodowej w dyskursie publicznym*, Warszawa 2002; J. Nowak, *Spoleczne reguły pamiętania. Antropologia pamięci zbiorowej*, Kraków 2011.

⁷ C. Kowalak, *Pomniki i tablice pamiątkowe w Legnicy po II wojnie światowej*, Legnica 2007.

⁸ Wszystkie dane podane w tym akapicie zostały obliczone na podstawie zbioru znajdującego się na stronie www.tablice.jgora.pl.

jąca 875. rocznicę legendarnego założenia Jeleniej Góry (usunięta z fasady tzw. siedmiu domów, połączonych z budynkiem ratusza, i przeniesiona do Skansenu Uzbrojenia Wojska Polskiego).

Wszystkie powyższe przykłady pokazują, że potrzeba wyrażania pamięci w postaci tablic i pomników nie podlegała drastycznemu przewartościowaniu. Wypieranie zideologizowanej pamięci kształtowanej przez miniony ustroj jest powolnym procesem, który nadal trwa. W pierwszych latach po przemianie ustrojowej usunięto najbardziej rażące obiekty powiązane z komunizmem. Nie wyparto ich w sposób całkowity z pamięci, lecz raczej przesunięto na dalsze miejsca. Wspomniane przypadki zmiany miejsc lub formy tablic i pomników dokonały się w latach dziewięćdziesiątych. Tym samym przewartościowano ich funkcję w przestrzeni pamięci – zamiast przypominać o konkretnych wydarzeniach czy osobach, stają się przestrzenią przypominającą o dawnym ustroju i jego oddziaływaniu na społeczeństwo.

Do dziś istnieje jeszcze wiele miejsc pamięci, które odwołują się do minionych dekad PRL, a których usytuowanie odgrywa ważną rolę w przestrzeni miejskiej. Przykładami są: tablica „W XX-lecie powrotu do Macierzy” w sobieszowskim parku przy ul. Karkonoskiej czy tablice upamiętniające powstanie szkół w ramach programu „Tysiąc szkół na Tysiąclecie Państwa Polskiego”. Istnieją one jako trwałe elementy krajobrazu, pozornie nieoddziałujące na społeczeństwo. Warto jednak zauważyć, że część miasta stanowi ważną atrakcję turystyczno-uzdrowiskową. Przyjezdni są również odbiorcami takich przestrzeni pamięci. Tablice te mają jednak charakter zdecydowanie bardziej neutralny w porównaniu z tymi, które wprost odnoszą się do komunizmu, np. relacji polsko-radzieckich. Daleko im również do monumentów, które niegdyś sławiły osiągnięcia organów bezpieczeństwa dawnego ustroju.

Mnogość miejsc pamięci jest wyrazem pragnienia wielu osób, środowisk czy społeczności, by w przestrzeni miasta istniało konkretne miejsce odniesienia. Jak pisał Lech Nijakowski: „Pomniki »żyją« tylko dzięki ludziom, to znaczy są materialnym korelatem ich idei i wyobrażeń, odbijają ich emocje, zachowują formę dzięki ich trosce”⁹. On też zaproponował podział pomników na trzy rodzaje pod względem ich wymiaru symboliczno-społecznego. Warto przybliżyć te kryteria również w kontekście tablic¹⁰.

Pierwszym typem jest pomnik powstały z pragnienia członków społeczności lokalnej, mający na celu stworzenie miejsca modlitwy za pewne osoby, w przypadku badań Nijakowskiego za poległych żołnierzy. Wymiar ten ma sankcję religijną. Drugi rodzaj upamiętnień to pomniki wystawione przez elity władzy z potrzeby racjonalizacji wysiłku zbrojnego, upolitycznienia wydarzenia, zmotywowania społeczeństwa do podobnego wysiłku. Mają one sankcję polityczną. Trzeci wymiar tworzą elity intelektualne i społeczne, działające instytucjonalnie stowarzyszenia, grupy. Wystawienie pomnika jest dla nich sposobem wyrażenia swojego sprzeciwu, ukazania swoich idei. Występuje tu sankcja naukowa, religijna i artystyczna¹¹.

Chociaż Lech Nijakowski stworzył powyższy podział na potrzeby prowadzonych przez siebie na Śląsku Opolskim badań pomników upamiętniających żołnierzy Wehrmachtu i wysiłku zbrojnego Niemiec przed 1945 r., jest on w swojej strukturze uniwersalny. Dobrze widać to na zbiorze tablic pamiątkowych z Jeleniej Góry. Na podział z uwagi na specyfikę wymiaru symboliczno-społecznego warto jednak nałożyć kryteria chronologiczne. Taki zabieg prowadzi do ciekawych spostrzeżeń.

Pierwszy z wymiarów najbardziej widać w Jeleniej Górze w tablicach wystawionych po zmianach ustrojowych 1990 r. Różni członkowie społeczności lokalnej mogli wtedy swobodnie wystawiać tablice pamiątkowe zapomnianym przez lata bohaterom. Pojawienie się możliwości

⁹ L.M. Nijakowski, *Domeny symboliczne. O znaczeniu pomników w przestrzeni dominacji symbolicznej na przykładzie Śląska*, „Kultura i Społeczeństwo”, red. A. Kłoskowska, t. 14, nr 3/4, Warszawa 2001, s. 85.

¹⁰ *Ibidem*, s. 82–84.

¹¹ *Ibidem*.

wystawiania tablic w otwartej przestrzeni miasta przez różne organizacje, związki, wspólnoty spowodowało wzrost liczby tego rodzaju upamiętnień w okresie III RP. W tym kontekście warto przytoczyć kilka instytucji, które dość intensywnie działają na rzecz pamięci, fundując tablice pamiątkowe. Jeleniogórskie koło Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej w swoim statucie ma za zadanie „obronę [...] pamięci Armii Krajowej”¹². Organizacja ta w 1990 r. w kościele Świętego Krzyża odsłoniła tablicę pamięci poległych żołnierzy AK. Podobny monument znalazł się na miejscowym cmentarzu komunalnym.

Również powstały w 1989 r. Oddział Związku Sybiraków w Jeleniej Górze ma podobne cele statutowe, które wiernie wypełnia. Od początku funkcjonowania tej organizacji w różnych częściach miasta pojawiło się kilka tablic upamiętniających pobyt sybiraków na obczyźnie oraz tych, którzy stamtąd już nie wrócili. W 1991 r. odsłonięto pierwszą tablicę w kościele Świętego Krzyża. Kolejne trzy monumenty – usytuowane na cmentarzu komunalnym – powstały w 1994 r. Trzy lata później w tym samym miejscu Związek Sybiraków postawił nową tablicę, tym razem z urną z prochami z syberyjskich cmentarzy. W ostatnich latach sybiracy upamiętnili tragicznie zmarłych w katastrofie samolotu Tu-154 działaczy związku: Edwarda Duchnowskiego oraz prezydenta RP na uchodźstwie Ryszarda Kaczorowskiego.

Ostatnią grupą, jaką w tym kontekście należy przywołać, jest Stowarzyszenie Żołnierzy Radiotechników „Radar”. Jako jedna z niewielu organizacji systematycznie pielęgnuje w mieście pamięć o Garnizonie Jelenia Góra oraz Wyższej Oficerskiej Szkole Radiotechnicznej. W biuletynie z maja 2012 r. Janusz Górecki opisał chronologicznie wszystkie ufundowane przez stowarzyszenie tablice¹³. Do każdej dołączył zdjęcie oraz krótki tekst z opisem inicjatywy, fundatorów oraz okoliczności powstania. Pisząc w imieniu organizacji, tak charakteryzuje jej działania: „Odsłanialiśmy je [tablice – M.S.] często z okazji rocznic i wyjątkowych okoliczności. W sumie odsłaniliśmy 9 tablic pamiątkowych, jeden obelisk oraz jeden pomnik. Pod tym względem jesteśmy z pewnością w czołówce krajowej, jak przystało na 10 lat działalności Stowarzyszenia”¹⁴.

Dla okresu PRL ważna była sankcja polityczna tablic. Większość tablic wystawiona przez lokalne organa władzy odnosiła się do wysiłku zbrojnego Wojska Polskiego i zwycięstwa nad faszyzmem. Szczególnie widać to w miejscach naznaczonych wojną – filiach obozu koncentracyjnego Gross-Rosen. W mieście wciąż istnieją cztery obiekty upamiętniające śmierć więźniów. Powstawały coraz to nowe miejsca poświęcone zwycięstwu nad faszyzmem. W kolejne rocznice wmurowywano tablice o zasadniczo odmiennym charakterze, jednak w ich treści podkreślone jest ich wystawienie dla upamiętnienia owego zwycięstwa. Istnieją zatem tablice utrwalające pamięć o wojnie i jej zwyciężcach wmurowane przy okazji innych lokalnych wydarzeń: nadania imienia szkole, teatrowi miejskiemu, wybudowania mostu, domu kombatanata. Takie praktyki najlepiej prezentują konkretne inskrypcje. Oto przykład tablicy zamieszczonej w Zespole Szkół Licealnych i Zawodowych w Sobieszowie:

Pamięci żołnierzy 4. Brygady Pancерnej poległych za wolność ojczyzny. W XXX rocznicę PRL nadano szkole imię 4. Brygady Pancерnej, Sobieszów, 5 V 1974.

oraz w Szkole Podstawowej nr 10 w Jeleniej Górze:

Szkole tej w XXX-tą rocznicę zwycięstwa nad faszyzmem nadano imię Marii Skłodowskiej-Curie, Jelenia Góra, 8 maja 1975 r.

¹² Statut Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej, paragraf VI pkt 2, www.armiakrajowa.org.pl/pdf/statut.pdf, 4 II 2013 r.

¹³ J. Górecki, *Nasze działania o zachowanie w pamięci pokoleń tradycji i historii jeleniogórskich wojskowych szkół radiotechnicznych*, „Biuletyn Jeleniogórskiego Stowarzyszenia Żołnierzy Radiotechników »Radar«” 2012, nr 14, s. 39–53.

¹⁴ *Ibidem*, s. 47.

Napisy te wyrażają komunistyczną politykę pamięci, podkreślającą wielki tryumf wojenny nad niemieckimi faszystami, którzy dawniej byli mieszkańcami tych ziem. Również promowanie przez władzę wydarzeń i postaci, które się do tego przyczyniły, np. 4. Brygady Pancерnej, utrwalało w społeczeństwie pamięć o wojnie i jej zwyciężcach. Po zmianach politycznych tablice te straciły tak wyrazisty charakter, co nie oznacza, że ich sankcja zanikła.

Obecnie elity władzy upamiętniają zupełnie inne wydarzenia, nienawiązujące do ogólnonarodowego wymiaru pamięci. Pojawiają się tablice wykazujące relacje ponadregionalne czy transgraniczne. Przedstawiają one powiązania miasta z zagranicznymi partnerami, próbując przekonać społeczeństwo do aktywności w szerokim wymiarze współpracy międzyośrodkowej. Przykładem takiej aktywności są tablice przedstawiające powiązania z miastami partnerskimi na całym świecie. W ostatnim czasie jedna z takich tablic pojawiła się w centrum miasta, na placu Ratuszowym, a kolejna została umieszczona na ścianie półpiętra budynku Urzędu Miasta.

Trzeci wymiar pomników jest nieprzerwanie reprezentowany przez elity i grupy intelektualne od 1945 r. Zmiany polityczne wpłynęły jednak na treść i przesłanie tablic. Na przykład Towarzystwo Przyjaciół Jeleniej Góry nieprzerwanie co kilka lat umieszcza tablice w wielu częściach miasta. Różnią się one jednak treścią, zgodnie z cezurą wolnych wyborów. Wcześniej dzięki ich inicjatywie powstawały tablice upamiętniające np. pierwszego starostę jeleniogórskiego Wojciecha Tabakę, dziś pamięć skupia się na wydarzeniach równie ważnych dla regionu, ale sięgających do jego dawniejszej przeszłości, świadczy o tym np. tablica poświęcona pierwszemu polskiemu przewodnikowi po Karkonoszach napisanemu przez Rozalię Saulson czy powstaniu w 1709 r. pierwszej drukarni w mieście.

Aspekty pamięci społecznej na przykładzie tablic pamiątkowych

Obecnie wokół pojęcia pamięci często pojawia się chaos. Spory o to, czy pamięć rzeczywiście może być zbiorowa, czy jest dana jedynie jednostkom i ma charakter indywidualny, toczą się po dziś dzień¹⁵. W kontekście badań nad tablicami pamiątkowymi warto dookreślić pojęcie pamięci zbiorowej. Za Barbarą Szacką definiuję je jako „wyobrażenia o przeszłości własnej grupy, konstruowane przez jednostki z zapamiętanych przez nie informacji pochodzących z różnych źródeł i docierających do nich rozmaitymi kanałami. Są one rozumiane, selekcjonowane i przekształcane zgodnie z własnymi standardami kulturowymi i światopoglądowymi. Standardy te zaś są wytwarzane społecznie, a zatem są wspólne dla członków danej zbiorowości”¹⁶. Dodatkowo ważnym czynnikiem tak postrzeganej pamięci jest dynamizm zmian¹⁷ zachodzących dzięki różnym spojrzeniom członków społeczności oraz zmienności danej grupy. Na konstrukt takiej pamięci składają się różne ujęcia, w tym te indywidualne, odwołujące się do wspólnego doświadczenia, zarówno lokalnego, jak i narodowego, oraz pamięć przejawiająca się w oficjalnych obchodach, rocznicach. W takiej perspektywie na przykładzie jeleniogórskich tablic warto opisać szerzej dwa aspekty: regionalny oraz lokalizacyjny.

Przez pojęcie aspektu regionalnego rozumiem umieszczane w przestrzeni miejskiej obiekty nawiązujące do historii i tradycji regionu Dolnego Śląska czy nawet samego podnóża Karkonoszy. Przez 67 lat od zakończenia wojny różne grupy społeczne czy też polityczne próbowały na swój

¹⁵ Warto za Elżbietą Tarkowską zapoznać się w tym kontekście z pojęciem „czasu społecznego” wg Émile’a Durkheima, „społecznych ram pamięci” Maurice’a Halbwachsa, „żywej historii” Niny Assorodobraj-Kuli czy pamięci kulturowej Jana Assmana (E. Tarkowska, *Pamięć w kulturze teraźniejszości* [w:] *Kultura jako pamięć*, red. E. Hałas, Kraków 2012, s. 17–42).

¹⁶ B. Szacka, *Czas przeszły, pamięć, mit*, Warszawa 2006, s. 44.

¹⁷ *Ibidem*.

sposób wykorzystać bogactwo tego regionu do swoich projektów lub po prostu ukazać jego różnorodność. Już jedna z pierwszych tablic po 1945 r. nawiązuje do legendarnego założenia miasta w 1108 r. W sąsiedniej ówczesnie miejscowości (Cieplice Śląskie-Zdrój) pojawiła się z kolei marmurowa płyta informująca o fundacji Piastów z 1281 r. Obiekty te miały służyć ówczesnej propagandzie głoszącej hasła o powrocie odwiecznie polskich ziem do macierzy.

Tablica wystawiona w 1962 r. na pamiątkę spotkania trzech poetów romantycznych¹⁸ u wód w Cieplicach przedstawia nie tylko ówczesne kontakty polsko-czeskie, ale także artystyczne centrum regionu i podkreśla jego transgraniczność. Miejsce, w którym znajduje się wspomniana tablica, w okresie niemieckim było również przestrzenią pamięci. W granitowym cokole widniała wówczas inskrypcja upamiętniająca niemieckiego pisarza Hermanna Goedschegego, który zmarł w Cieplicach w 1878 r. Tworzył on głównie nowele i powieści przygodowe, w których pojawiały się wątki antyżydowskie. Datę odsłonięcia tego pomnika trudno ustalić. O jego istnieniu wiemy dzięki inicjatywie odnowienia polskiej tablicy z lat sześćdziesiątych, która po usunięciu z postumentu odsłoniła wyłobiony niemiecki napis¹⁹. Bez względu na różną treść i wymowę tych tablic, istotna jest potrzeba trwania miejsca pamięci. Mimo zmian politycznych, granicznych, migracyjnych, nie zmienił się charakter przestrzeni, nadal ma ona te same zadania.

Podobne zjawisko ma miejsce w jednej z dawnych sal zamku Chojnik. Po roku 1918 w dawnym Palatium umieszczono trzyczęściową tablicę z granitu karkonoskiego, zawierającą spis żołnierzy z pobliskich miejscowości, poległych podczas zakończonej kilka miesięcy wcześniej wojny. Tablice te przetrwały do 1945 r., kiedy to zostały zdewastowane. W 2007 r. w tym samym miejscu odsłonięto nową tablicę, w kształcie bardzo zbliżonym do tych z okresu niemieckiego. Nowa tablica traktuje o wizycie w zamku Karola Wojtyły wraz z grupą studentów w 1956 r., zawiera też cytaty z homilii późniejszego papieża oraz w sposób szczególnie upamiętnia dziesięciolecie diecezji legnickiej. Obie tablice – podobne w formie, różne w treści – mają ten sam charakter. Świadczą o ważnych dla mieszkańców wydarzeniach regionalnych i wpisują się w pewien zwyczaj. W latach dwudziestych w każdej miejscowości znajdował się monument poświęcony wysiłkowi militarnemu na frontach Wielkiej Wojny i upamiętniający poległych na niej żołnierzy. Obecnie w wielu miejscach akcentuje się na różne sposoby obecność Jana Pawła II i jego związki z danym terenem. Obie tablice mają w końcu charakter religijny, przez swoją treść oraz zamieszczony wizerunek Chrystusa na krzyżu. Mimo podobnego – religijnego – charakteru tablic, ich fundatorzy chcieli co innego przez nie wyrazić i upamiętnić.

Nowsze tablice, niejako na przekór poprzedniemu ustrojowi, przekazują więcej, ponieważ odnoszą się do tematów dawnego dziedzictwa. Pamięć obecnych mieszkańców miasta skupia się na ciągłości wynikającej z jednego miejsca, bez względu na religię, narodowość czy polityczne zapatrywania. Upamiętnienie działacza Towarzystwa Karkonoskiego i twórcy Muzeum Karkonoskiego dr. Hugona Seydla obok pracującego w tej samej placówce muzealnej w okresie powojennym Mieczysława Buczyńskiego pokazuje, jak współcześnie pamięta się o przeszłości w stolicy Karkonoszy. Podobne tablice zaczynają się pojawiać na cmentarzach, świadcząc o pamięci o pochowanych na tym samym cmentarzu mieszkańcach tych ziem, chociaż byli oni innej narodowości²⁰. Fundowanie coraz to nowych tablic upamiętniających przedwojenne losy miasta (np. tablica poświęcona drukarni czy Eugenowi Füllnerowi) świadczy o powszechnej w społeczeństwie żywej pamięci osób, miejsc oraz odpowiedzialności za wspólne dziedzictwo.

¹⁸ Byli to: Jan Ewangelista Purkynie, Wincenty Pol i Kornel Ujejski.

¹⁹ Informację na temat niemieckiej tablicy przedstawił Andrzej Jawor podczas sympozjum „Przestrzeń symboliczna Jeleniej Góry”, które odbyło się 26 X 2012 r. w Jeleniej Górze.

²⁰ Tablice takie pojawiły się w dzielnicach: Maciejowa, Sobieszów oraz Śródmieście.

Przez pojęcie aspektu lokalizacyjnego rozumiem umieszczanie tablic pamiątkowych w przestrzeni miasta w sposób skumulowany. Bez względu na wymienione wymiary społeczne pomników, umieszczający tablice pamiątkowe mają skłonność do gromadzenia ich, jeśli to możliwe, dość blisko siebie. Wskutek takich działań, podejmowanych bardziej lub mniej świadomie, tworzą się swoiste przestrzenie pamięci, gromadzące tablice różnego typu, często ze sobą nie powiązane tematycznie. Czynnikiem wspólnym jest jedynie ta sama potrzeba pamiętania. Na przykładzie Jeleniej Góry aspekt ten jest widoczny szczególnie w kościele pw. Podwyższenia Krzyża Świętego oraz na otaczającym go terenie. Na wewnętrznych murach świątyni umieszczone są tablice wspominające m.in. wysiłek zbrojny żołnierzy Armii Krajowej, zmarłych w wyniku katastrofy samolotu Tu-154, działaczy na rzecz historii i kultury Śląska, a także odwołujące się do rocznic religijnych, parafialnych czy ofiarowane ku pamięci zakrystianina oraz wybitnego pruskiego leśniczego. Również wokół kościoła powstały pomniki odwołujące się do wydarzeń religijnych bądź patriotycznych, przy których odbywają się akademie w święta państwowe.

Na terenie przykościelnym najciekawsza jest jednak umieszczona w ziemi tablica, informująca, iż jest to „absolutne centrum miasta” – centrum w sensie geograficznym, jak również z pewnością symbolicznym, obrazujące to wszystko, o czym pamiętają dzisiejsi mieszkańcy. Widok ten przywołuje na myśl rzymskie zasady lokowania miast z wyznaczaniem jego środka. Miejsce takie nazywano *umbilicus*²¹. Obecnie symbolicznie teren kościoła Podwyższenia Krzyża Świętego został naznaczony kolejnymi pomnikami i tablicami, dzięki czemu może być określany jako współczesny *umbilicus*, wyrażający się w pamięci o tym, co ważne dla społeczności, jej tożsamości.

Wpływ na takie zjawisko ma kilka czynników. Przede wszystkim istnieją podmioty, czy to indywidualne, czy zbiorowe, gotowe do wystawienia tablicy w różnych celach. Przestrzeń kościoła i otwartość zarządcy w osobie proboszcza sprzyjają takim działaniom. Coraz większa liczba tablic zgromadzonych na tym obszarze wpłynęła też na władze miejskie, a także na proboszcza, by wykorzystać tę różnorodność. Tworząc na placu przykościelnym pomnik „Niepodległość i Wolność”, we współpracy co najmniej dwóch wymienionych podmiotów, usankcjonowano przestrzeń pamięci, nadając jej szczególne znaczenie w mieście. Wyraża się to przez liczne akademie, składanie wieńców pod pomnikiem itp. Kolejne tablice i pomniki powstające w obrębie tej przestrzeni potwierdzają, że jest to najważniejsza przestrzeń pamięci w mieście.

Badania prowadzone nad pamięcią w coraz bardziej wyraźny sposób poruszają zagadnienie aktualnej pamięci zbiorowej oraz jej kreowania przez poszczególne społeczności. Przykład Jeleniej Góry i jej tablic pamiątkowych pokazuje, że analiza zjawiska w ujęciu mikrohistorii może wiele powiedzieć o ludzkiej świadomości i potrzebie pamięci, a także wskazać polityczne przykłady odgórnego kreowania pamięci w społeczeństwie. Badania nad tego typu zjawiskiem przedstawiają dynamizm zmian społecznych, politycznych, a także religijnych. Ukazują nie tylko wpływ miejsc pamięci na świadomość społeczności, ale także sposób wykreowania w mieście przestrzeni pamięci, poli- oraz monotematycznej. Szczegółowa analiza wskazuje, że zmiany historyczne nie muszą wpływać na społeczny fakt wyrażania pamięci przez wystawianie tablic, lecz jedynie na ich treść. Obecnie nowo powstałe tablice, przekraczające kolejne bariery historyczne, wskazują na społeczną potrzebę pamiętania w kontekście tworzenia i utrwalania tożsamości regionalnej.

Przedstawiony w tekście podział tablic, wynikający jedynie z założeń projektu, jest w swoim charakterze wstępem do wprowadzania kolejnych klasyfikacji. Tablice w swojej strukturze są złożonym zjawiskiem, na które składają się przede wszystkim: tekst, forma, materiał, miejsce umieszczenia, a w dalszej kolejności kontekst społeczny, polityczny, regionalny itp. Uwzględnienie wszystkich

²¹ Umbilicus Urbis Romae – pępek Rzymu. Niewielki monument na Forum Romanum wyznaczający centrum Rzymu. Wierzono, że kontaktują się tam mieszkańcy świata żywych i świata zmarłych.

czynników oraz funkcji z pewnością może doprowadzić do kolejnego podziału i kategoryzacji zbioru tablic w Jeleniej Górze.

Tablice pamiątkowe wymagają jednak jeszcze wnikliwszej analizy, zarówno w skali regionu, jak i całego kraju. Jest to tym bardziej konieczne, że chociaż stanowią one stały element krajobrazu miasta, są jednak zmienne w zależności od woli społeczeństwa czy decyzji samorządu. Proces kreowania pamięci można odtworzyć, tylko odwołując się do konkretnego zbioru tablic, dlatego warto, by dla każdej społeczności powstał właściwy dla niej katalog tego rodzaju obiektów. Pozwoli to przeprowadzić jeszcze głębsze analizy porównawcze, będzie również przydatne do wyciągnięcia ogólniejszych wniosków w skali całego kraju.

Usuwanie tablic czy zmiana treści ich inskrypcji niestety często uchodzą uwagi nie tylko przechodnia, ale również badacza. Jest to element kolejnego procesu – usuwania wydarzeń z pamięci zbiorowej, zapominania o przeszłości. Badanie tej problematyki jest następnym wyzwaniem, które można podjąć, odwołując się do przykładu tablic pamiątkowych.